

Stanisław Dubisz
Uniwersytet Warszawski

Integracja językowa w dziejach polszczyzny

Przez integrację językową rozumie się przede wszystkim procesy scalania się różnych regiolektów, dialektów i gwar w jeden język; procesy, które wiążą się z czynnikami społecznymi, ekonomicznymi, politycznymi czy kulturalnymi, powodującymi to, że zachodzą zarazem fakty unifikacji narodowej poszczególnych odłamów etnicznych, społecznych grup regionalnych, lub też warstw i klas socjalnych współtworzących naród. Można więc stwierdzić, że czynniki sprawcze integracji językowej tkwią w trzech płaszczyznach rzeczywistości narodowej: socjalnej, terytorialnej i językowej.

Upraszczając nieco zagadnienie, można w następujący sposób przedstawić mechanizm procesów integracyjnych: migracyjne ruchy ludności (spowodowane różnymi czynnikami natury pozajęzykowej) prowadzą do terytorialno-socjalnego kontaktu grup społecznych lub jednostek posługujących się odmiennymi dialektami (językami, stylami, idiolektami), to z kolei prowadzi do mieszania się ich kodów komunikacyjnych, a wynikiem tych procesów są interferencje i integracja językowa.

Procesy integracji językowej zachodzą w sposób ciągły zarówno w planie historycznym, jak i współcześnie. Są one nierozzerwalnie związane z ewolucją języka (języków) i dokonują się niejako niepostrzeżenie: „Dzieje języka, jak i wszelkie inne dzieje, posuwają się stopniowo, niepostrzeżenie, a dopiero po upływie pewnego czasu możemy zauważyć, że stan języka w danej chwili jest inny”¹. Są jednak w dziejach języka takie okresy, kiedy te procesy nasilają się i stają się widoczne, ponieważ pod ich wpływem dynamicznie zmienia

¹ J. Baudouin de Courtenay, *Zarys historii języka polskiego*, Warszawa 1922, w: idem, *Dzieła wybrane*, t. 5, s. 106.

się sytuacja językowa wspólnoty komunikacyjnej. W dziejach polszczyzny szczególnie zaznaczyły się trzy takie fazy: 1) trwający kilka wieków najwcześniejszy okres powstawania polszczyzny, zwany okresem staropolskim lub jej najdawniejszymi dziejami; 2) okres dwudziestolecia międzywojennego po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku; 3) lata 1960–1990 – okres kształtowania się nowych stereotypów komunikacji publicznej i przemian struktury społecznej².

Granice najdawniejszych dziejów polszczyzny określa wstępna faza rozwoju polskiej państwowości (poczynając od 966 roku) oraz renesansowy przełom w naszej kulturze. Rozwój języka polskiego determinują w tym okresie dwa podstawowe czynniki: polityczno-państwowy i kościelno-wyznaniowy. Działania władzy świeckiej i działania hierarchii kościelnej mają wówczas podobny cel – scalanie społeczeństwa i państwa narodowego, a tym samym również scalanie języka, wytworzenie – na podstawie jego dialektalno-plemiennych odmian – pisanego języka ponadregionalnego, czyli języka literackiego, którego początki możemy śledzić od XIII wieku.

Podstawową odmianą komunikacyjną w tym okresie z całą pewnością była odmiana mówiona, która pozostawała pierwotnie w funkcjonalnej opozycji do pisanej łaciny, będącej językiem sakralnym, kancelaryjno-urzędowym, dyplomatycznym i naukowym. Odmiana mówiona w postaci dialektalnej i regionalnej w X–XII wieku była jedyną formą komunikowania się we wspólnotach lokalnych, a prawie bezwyjątkową w obrębie całej wspólnoty krajowej. Od XIII wieku zaczynają się wykształcać dwa podstawowe warianty komunikacyjne polszczyzny: potoczny – mówiony i literacki – pisany, z którym są związane ponadregionalne tendencje normalizacyjne i kodyfikacyjne. W obrębie tych wariantów zaczynają stopniowo zaznaczać się obecność języki zawodowe (profesjolekty), a w obrębie pisanego wariantu literackiego – style funkcjonalne (religijny, retoryczny, artystyczny).

² Por. S. Dubisz, *Język – Historia – Kultura (wykłady, studia, analizy)*, t. 1, Warszawa 2002, s. 17–24; S. Dubisz, *Charakterystyka doby staropolskiej w rozwoju języka polskiego*, w: *Teksty staropolskie. Analizy i interpretacje*, red. W. Decyk-Zięba, S. Dubisz, Warszawa 2003, s. 15–30; S. Dubisz, *Problemy periodyzacji dziejów języka polskiego*, w: *Czynić słowami. Studia ofiarowane Krystynie Długosz-Kurczabowej*, red. H. Karaś, Warszawa 2006, s. 134–140; S. Dubisz, *Uwarunkowania ewolucji odmian komunikacyjno-stylowych w dziejach polszczyzny*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2011, 57, s. 19–32; S. Dubisz, *Język – Historia – Kultura (wykłady, rozprawy, rozważania)*, t. 3, Warszawa 2012, s. 129–154, 171–192.

Podstawę pisanego języka literackiego stanowiły dwie odmiany regionalne staropolszczyzny: wielkopolska i małopolska. Stało się tak, ponieważ ani między etniczno-plemiennymi dialektami w państwie pierwszych Piastów (X–XI wiek), ani między regiolektami w powtórnie scalonym (po rozbiściu dzielnicowym) państwie ostatnich Piastów i pierwszych Jagiellonów (XIV–XV wiek) nie było zasadniczych różnic językowych i Wielkopolanin zawsze bez trudu mógł się porozumieć z Małopolaninem, Mazowszaninem czy Ślązakiem. Stan ten sprzyjał integracji kulturowej państwa oraz integracji językowej społeczeństwa. Pod tym względem polski obszar językowy przedstawiał się o wiele bardziej jednolicie niż sytuacja w Niemczech, Włoszech, Francji czy na Wyspach Brytyjskich.

Język literacki to już język „zintegrowany” – ponadregionalny, ogólny, pisany, kodyfikowany. Katalizatorem i integratorem, który spowodował jego ukształtowanie się w naszych warunkach kulturowych, było pismo. Słowiańska, rodzima cywilizacja w protopaństwach plemiennych na ziemiach polskich oraz za pierwszych Piastów pisma nie znała. Przyszło ono do nas jako narzędzie integracji wspólnoty komunikacyjnej – jak już zaznaczono – na usługach centralnej władzy państwowej i hierarchii kościelnej. Wyznacznikiem i wynikiem postępowania tej integracji jest polszczyzna literacka.

Rozwój języka literackiego znajduje również uwarunkowania w polityce językowej, rozumianej jako działalność nosicieli i użytkowników języka na jego rzecz. „W okresie obejmującym wieki X do XII nie było jeszcze polskiej polityki językowej. Polska grupa dialektyczna dopiero się wyodrębniała, a świadomość narodowa była zaledwie w zarodku. [...] Sytuacja zmienia się dopiero w w. XIII i XIV”³. Zarysowują się bowiem trzy racje w zakresie działań językowych, związane z trzema językami będącymi w użyciu na ziemiach polskich. Uniwersalistyczna łacina znajduje podstawy w organizacji Kościoła i całej tradycji kulturowej chrześcijańskiej Europy. Zasiedlający masowo Śląsk, Małopolskę i Pomorze koloniści niemieccy są nosicielami i reprezentantami racji języka niemieckiego. W tej sytuacji polszczyzna staje się symbolem polskiej racji stanu, co dostrzega hierarchia kościelna, która – widząc zagrożenie ze strony żywiołu niemieckiego – wprowadza do liturgii język polski jako język pomocniczy. Znajduje to wyraz w rozporządzeniach kolejnych synodów (1248, 1257, 1285), w których nakazuje się, że księża mają uczyć pacierza po polsku; że w zarządach szkół parafialnych nie mogą zasiadać księża narodowości niemieckiej nieznający języka polskiego; że podczas nabożeństw należy po polsku odmawiać modlitwy *Ojcze nasz*, *Zdrowaś Maria*, *Wierzę w Boga*

³ T. Milewski, *Główne etapy rozwoju polskiego języka literackiego*, w: idem, *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego i historycznego*, Warszawa 1969, s. 393–394.

i po polsku dokonywać wykładu ewangelii; że w szkołach (katedralnych i parafialnych) mogą uczyć tylko tacy nauczyciele, którzy doskonale znają język polski.

W XV wieku rzecznikiem racji języka polskiego w ogóle, w tym – literackiej polszczyzny, stał się stan szlachecki. Był to jeden ze składników poczucia jej obyczajowej oraz – co ważniejsze – jej stanowej odrębności (w opozycji do duchowieństwa i mieszczaństwa, które promowały łacinę i język niemiecki). W wyniku takiej postawy duchowieństwo zaczęło stopniowo tracić monopol na znajomość pisma, gdyż szlachta zaczęła się samodzielnie komunikować, odchodząc od łaciny na rzecz języka narodowego. Było to zgodne z rodzącymi się dopiero w naszej kulturze wątkami renesansowymi, które ukonstytuują w XVI wieku pojęcie „narodu polskiego”, oczywiście „narodu szlacheckiego”. W ten sposób ponadregionalny literacki język polski stał się jedną z ważnych podstaw integracji narodowej.

Polska świadomość językowa od początku rozwijała się na wielu płaszczyznach. Organizowały ją rozmaite czynniki: napędzana wymogiem usprawnienia interakcji werbalnej standaryzacja mowy, dynamika życia zbiorowego konotująca nowe funkcje komunikacyjne języka, wreszcie łącząca się z dążeniem do podmiotowości państwa chęć, by uczynić z własnego języka element potwierdzający autonomię etniczną⁴.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku wytworzyło na jej obszarze nową sytuację socjolingwistyczną. Państwo polskie obejmowało wówczas ponad 380 tysięcy kilometrów kwadratowych i liczyło ok. 30 milionów mieszkańców, z czego jedynie 66% stanowiła ludność polskiego pochodzenia. Było to więc państwo wieloetniczne, którego obywatele byli zróżnicowani pod względem etnicznym, kulturowym, regionalnym i językowym. Po 123 latach zaborów integracji wymagał organizm państwa i układ społeczny.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego na terenie Rzeczypospolitej funkcjonowały trzy grupy odmian komunikacyjno-stylowych polszczyzny. Pierwszą z nich stanowił język ogólnopolski (standardowy, kulturalny, literacki), ujednolicony w dwóch podstawowych odmianach: mówionej i pisanej jako kod państwowy i urzędowy na całym obszarze państwa; będący przedmiotem nauczania i językiem wykładowym w szkołach, stanowiący środek

⁴ K. Maćkowiak, *U źródeł polskiej świadomości językowej (X–XV wiek)*, Poznań 2011, s. 182.

przekazu w aktach prawnych i masowej komunikacji oraz tworzywo tekstów artystycznych; wielorako zróżnicowany na style funkcjonalne i gatunki mowy. Były one wynikiem rozwoju, kodyfikacji i normatywizacji, które dokonały się w przeciągu całego XIX wieku. Z racji swych cech te odmiany były predestynowane do roli ważnego czynnika w procesach społecznej integracji i tę rolę odgrywały. Słabością tego czynnika było to, że językiem ogólnopolskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego posługiwało się jedynie od 10% do 20% społeczeństwa⁵.

Drugą grupę odmian komunikacyjno-stylowych stanowiły regionalne warianty polszczyzny ogólnej. Funkcjonowały one w obrębie szeroko rozumianej normy kodu kulturalnego z uwzględnieniem odstępstw od niej, wynikających z powszechności ich występowania na danym obszarze w wypowiedziach użytkowników języka, należących do lokalnej inteligencji, czyli społecznej warstwy normotwórczej. W dwudziestoleciu międzywojennym występowały następujące regionalne odmiany polszczyzny: małopolska (krakowska), wielkopolska (poznańska), mazowiecka (warszawska), północnokresowa (wileńska), południowokresowa (lwowska). Jeśli chodzi o części Śląska i Pomorza, które wówczas wchodziły w skład państwa polskiego, to nie wytworzyły one wtedy odmian regionalnych i na tych obszarach polszczyzna występowała jedynie w dwóch odmianach – ogólnej i dialektalnej. Odmiany regionalne odgrywały znaczną rolę w integracji wspólnot lokalnych, zarazem jednak w płaszczyźnie ogólnopolskiej, w sytuacji napięć społecznych, mogły również pełnić funkcje czynnika wspierającego lokalne separatyzmy. Łączyło się to i z tym, że granice między regionalnymi odmianami języka polskiego nawiązywały do dawnych podziałów etniczno-terytorialnych z okresu średniowiecza i Rzeczypospolitej szlacheckiej, utrwalonych w części kordonami zaborów.

Trzecią grupę odmian polszczyzny w dwudziestoleciu międzywojennym stanowiły dialekty ludowe i miejskie, którymi wówczas – jako podstawowymi kodami – posługiwało się od 60% do 70% mieszkańców Rzeczypospolitej. Miały one zasięg nieogólnopolski, charakteryzowało je duże zróżnicowanie terytorialne (dialektalne, gwarowe, lokalne), uzualny profil rozwoju, wyłącznie mówiony wariant komunikacyjny, mający dwa podstawowe rejestry – użytkowy (kolokwialny, potoczny) i artystyczny (folklorystyczny, formułiczny), oraz trwały związek z określoną grupą społeczną, tj. niewykształconą ludnością pochodzenia chłopskiego i robotniczego. Te odmiany w sposób naturalny odgrywały negatywną rolę w procesach integracji społecznej i językowej. Ich nosiciele w zdecydowanej większości potrafili się bowiem posługiwać jedy-

⁵ Zob. W. Lubaś, *Kultura językowa Polaków*, w: *Język – Kultura – Społeczeństwo. Wybór studiów i materiałów*, red. S. Dubisz, Warszawa 1990, s. 11–12.

nie rodzinną gwarą, co odsuwało ich od szerszej komunikacji językowej, tym bardziej że na początku dwudziestolecia co najmniej połowa z nich nie umiała pisać i czytać.

W obrębie dialektów ludowych można w odniesieniu do ówczesnych realiów wyodrębnić następujące kompleksy dialektalne:

- 1) dialekty kaszubskie (jako pozostałość dialektów pomorskich),
- 2) dialekty wielkopolskie i krajniackie,
- 3) dialekty kujawskie i gwary ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej,
- 4) nowsze dialekty niemazurzące: kociewskie, grudziądzko-malborsko-lubawskie, ostródzko-warmińskie,
- 5) dialekty mazurskie,
- 6) dialekty mazowieckie,
- 7) dialekty małopolskie,
- 8) dialekty śląskie,
- 9) dialekty centralne (w obrębie linii wyznaczonej miejscowościami: Włocławek – Częstochowa – Sieradz – Łowicz),
- 10) dialekty północnokresowe,
- 11) dialekty południowokresowe,
- 12) dialekty mniejszości etnicznych (litewskie, białoruskie, ukraińskie, rumuńskie, słowackie, czeskie, niemieckie i in.).

Ten obraz uzupełniały zespoły gwar miejskich w dużych skupiskach robotniczych i lumpenproletariackich takich ośrodków, jak Warszawa, Łódź, Poznań, Kraków, Lwów, Wilno⁶. Zarysowana sytuacja socjolingwistyczna Polski dwudziestolecia międzywojennego jednoznacznie skłania do wniosku, że procesy integracyjne musiały w tym okresie zachodzić z dużą intensywnością, skoro wskaźnik analfabetyzmu pod koniec lat trzydziestych zmniejszył się do 7%, w 1936 roku zakończono prace nad reformą i ujednoczeniem ortografii, w latach 1932–1939 ujednoczono system edukacji w wyniku tzw. reformy Jędrzejewiczowskiej, a w 1937 roku ukazał się po raz pierwszy *Słownik ortograficzny* Stanisława Szobera, zapoczątkowujący edycje słowników poprawnej polszczyzny.

Dobrym przykładem koniecznych prac integracyjnych było (wspomniane wyżej) ujednoczenie ortografii. Na przełomie XIX i XX wieku ukształtowały się dwie konwencje ortograficzne, niewiele się – co prawda – różniące, ale jednak nietożsame w szczegółach: krakowsko-galicyjska propozycja Akademii Umiejętności z 1891 roku oraz warszawsko-kongresowiacka pisownia

⁶ Por. m.in. K. Nitsch, *Dialekty języka polskiego*, Kraków 1923; B. Wiczorkiewicz, *Gwara warszawska dawniej i dziś*, Warszawa 1966; Z. Kurzowa, *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa – Kraków 1985; *Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa, B. Walczak, Warszawa – Poznań 1997.

Adama Antoniego Kryńskiego, przedstawiona przez niego w jego *Gramatyce języka polskiego* z 1897 roku i zastosowana w *Słowniku języka polskiego* (tzw. warszawskim) pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Antoniego Kryńskiego i Władysława Niedźwiedzkiego. Dalsze próby unifikacji pisowni podjęto w 1906 roku na Zjeździe Historycznoliterackim im. Mikołaja Reja, kiedy to zaaprobowano z niewielkimi tylko modyfikacjami zasady Kryńskiego. Spory ortograficzne trwały jednak dalej, a rozgorzały na nowo po odzyskaniu niepodległości. Zakończyły je dopiero w 1936 roku rozstrzygnięcia Komitetu Ortograficznego Polskiej Akademii Umiejętności pod przewodnictwem Jana Rozwadowskiego. Dotyczyły one: 1) pisowni *i // j* po spółgłoskach; 2) końcówek *-em, -emi // -(i)ym, -(i)ymi*; 3) pisowni łącznej i rozłącznej; 4) użycia wielkich i małych liter⁷.

Podobnie jak normy ortograficzne, działaniom integracyjnym (scaleniom i kodyfikacji) musiały podlegać także normy dotyczące terminologii z różnych dziedzin, ponieważ po 1918 roku na terenie państwa polskiego występowało słownictwo specjalistyczne będące spuścizną terminologii rosyjskiej lub niemieckiej, np. terminologia wojskowa (por. niem. *Feldwebel*, ros. *starszina*, pol. *sierżant*). Terminologia z zakresu prawa musiała łączyć normy austriackie, pruskie, francuskie (napoleońskie) i rosyjskie; terminologia morska powstawała od podstaw, posiłkując się słownictwem o genezie niemieckiej i rosyjskiej (a wtórnie – angielskiej i holenderskiej); w terminologii administracyjnej była konieczność ujednoczenia określeń urzędowych obowiązujących w dawnej Galicji i w Królestwie Polskim (Kongresowym). Odrębną sprawą było spolonizowanie słownictwa rzemieślniczego i technicznego, które w większości było pochodzenia niemieckiego (por. *hebel – strug, krajzega – piła tarczowa, raszpla – pilnik* itp.). Nad ujednoczaniem i kodyfikacją polskiej terminologii technicznej czuwała Polska Akademia Nauk Technicznych oraz Polska Akademia Umiejętności, a najbardziej znaczącym osiągnięciem w tym zakresie był *Słownik techniczny* – polsko-niemiecki i niemiecko-polski (Poznań 1936, t. 1–2), obejmujący 120 tysięcy jednostek leksykalnych, opracowany przez polskich terminoznawców inż. inż. Karolów Stadtmüllerów (ojca i syna).

Wszystkie te osiągnięcia nie byłyby możliwe bez wzmożonej działalności kulturalnojęzykowej, determinującej dbałość o język ogólnopolski jako narzędzie integracji narodowej i społecznej. Ta z kolei nie byłaby możliwa bez funkcjonowania wyspecjalizowanych instytucji tym się zajmujących. Pierwszą z nich była Komisja Języka Polskiego Polskiej Akademii Umiejętności oraz dwa towarzystwa – Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, które powstało w 1920 roku w Krakowie z inicjatywy Kazimierza Nitscha, Jana

⁷ Zob. m.in. S. Jodłowski, *Losy polskiej ortografii*, Warszawa 1979.

Łosia i Jana Rozwadowskiego, oraz Towarzystwo Krzewienia Poprawności i Kultury Języka Polskiego (przekształcone później w Towarzystwo Kultury Języka), które powołali w Warszawie Adam Antoni Kryński, Stanisław Szober i Witold Doroszewski. Organami tych Towarzystw stały się odpowiednio, istniejące już wcześniej, czasopisma: „Język Polski” oraz „Poradnik Językowy”. Wymienić w tym miejscu należy także Polską Akademię Literatury, powstałą w 1933 roku na wniosek Stefana Żeromskiego, zajmującą się językiem artystycznym. Podkreślić trzeba zarazem, że właśnie w wyniku tej działalności, determinującej procesy integracji językowej i społecznej, w okresie dwudziestolecia międzywojennego prace nad kulturą języka polskiego uzyskały stałe prawo obywatelstwa w sferze nauki i kultury narodowej.

Procesy integracyjne, które zaznaczyły się w drugiej połowie XX wieku, miały inny charakter. W średniowieczu chodziło o wprowadzenie polszczyzny do tekstów pisanych i nadanie jej rangi języka etnicznego, w dwudziestoleciu międzywojennym – o utrwalenie pozycji polszczyzny ogólnej wśród innych wariantów języka i wzmocnienie procesów jej kodyfikacji, w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku – o upowszechnienie języka ogólnopolskiego w szeregu jego wariantów. Tak rozumianą integrację językową można interpretować jako „uwarunkowany społecznie proces językowy, w którym właściwości gwarowe (elementy substratowe) wypierane są przez elementy ogólnopolskie (elementy superstratowe)”⁸ w odniesieniu do całości systemów gwar i innych wariantów nieogólnopolskich języka oraz polszczyzny ogólnej.

W wypadku oralnych odmian komunikacyjno-stylowych polszczyzny drugiej połowy XX wieku można wyróżnić kilka zakresów występowania procesów integracyjnych, uwzględniając ich trzy główne aspekty – socjalny, terytorialny i językowy.

1. Na wielodialektalnym obszarze Ziemi Zachodnich i Północnych, zamieszkiwanych przez ludność autochtoniczną, ludność pochodzącą z innych regionów Polski, ludność posługującą się pierwotnie tzw. polskimi dialektami kresowymi, a także przez ludność innoetniczną, procesy te może występowały najintensywniej. Kontakt tych różnych pierwotnie grup społecznych spowodował powstanie tzw. nowych dialektów mieszanych, dając podstawy do ukształtowania się swoistego regionalnego pandialektu (interdialektu), a w dalszej

⁸ Z. Zagórski, *O mowie mieszkańców kilkunastu wsi wokół Konina*, Wrocław 1991, s. 8; por. idem, *O badaniach integracji w zakresie świadomości językowej*, Wrocław 1982, s. 1 i in.

konsekwencji – nowej regionalnej odmiany potocznej ogólnej polszczyzny mówionej⁹. Zakres tych przemian znajduje następującą charakterystykę:

zachowane na terenach odzyskanych dialekty (gwary) autochtoniczne, badania różnorodnych gwar przeniesionych (zwłaszcza gwar kresowych), formowanie się gwar mieszanych oraz zupełnie nowych socjolektów i profesjolektów (zwłaszcza w ośrodkach miejskich), różnoaspektowe procesy integracji językowej (gwary – język ogólny), ich przebieg chronologiczny, zróżnicowanie strukturalne w zakresie różnych warstw leksyki i systemu gramatycznego, pokoleniowe, także społeczne, kulturowe, świadomościowe uwarunkowania tych procesów itp.¹⁰.

2. W związku z powstawaniem nowych dużych ośrodków przemysłowych dochodziło do integracji językowej w wyniku kontaktów ludzi posługujących się różnymi (dialektalnymi, regionalnymi, ogólnopolskimi) odmianami komunikacyjnymi polszczyzny, których wynikiem było ujednoclenie się języka tych środowisk na rzecz potocznej ogólnej odmiany polszczyzny mówionej –

Intensywne, ale szczególnie złożone procesy integracyjne zachodzą w miastach zamieszkałych przez ludność o bardzo różnorodnym pochodzeniu terytorialnym, takich jak [...] miasta na naszych Ziemiach Zachodnich i Północnych czy miasta w całości niemal odbudowane (Warszawa, Poznań, Białystok). Te ośrodki to swoiste „tygle”, w których z heterogenicznych składników kulturowych „wytapia się” na podstawie ogólnonarodowej nowa kultura miejska i działanie norm ogólnopolskich szczególnie szybko ogarnia młodsze zwłaszcza pokolenie, oddalając jego język nieraz bardzo radykalnie od gwarowej czy regionalnej polszczyzny rodziców i dziadków¹¹.

3. Podobne rezultaty językowe dawał stały ruch migracyjny ludności ze wsi do miast, szczególnie ożywiony w latach sześćdziesiątych:

⁹ Por. m.in. M. Karaś, *Z problematyki gwar mieszanych i przejściowych*, „Język Polski” 1958, s. 286–296; M. Szymczak, *Nowe mieszane dialekty słowiańskie*, „Poradnik Językowy” 1973, z. 5–6, s. 271–277; E. Homa, *Współczesne gwary Pomorza Środkowego. Studium socjolingwistyczne*, Słupsk 1979; *Materiały z II ogólnopolskiej językoznawczej konferencji naukowej na temat „35-lecie polszczyzny na Pomorzu Zachodnim i jej integracja z językiem ogólnopolskim”, która odbyła się w Szczecinie w dniach 3–4 grudnia 1979 r.*, red. J. Węgiel, „Zeszyty Naukowe WSP w Szczecinie” nr 38: „Prace Wydziału Humanistycznego” 1982, nr 11; *Gwary i nazewnictwo na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, red. E. Homa, Zielona Góra 1998.

¹⁰ E. Homa, *Wstęp*, w: *Gwary i nazewnictwo...*, s. 10–11.

¹¹ H. Kurkowska, *Próba charakterystyki socjolingwistycznej współczesnego języka polskiego*, w: *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, red. H. Kurkowska, Warszawa 1981, s. 30–31.

Podstawowy proces poszerzający społeczną podstawę użytkowników języka ogólnego to proces przesuwania mieszkańców wsi do miast i mieszkańców małych miasteczek do wielkich ośrodków przemysłowych i kulturalnych. Proces ten wiąże się z industrializacją Polski i prawdziwą rewolucją oświatową. Jeszcze w 1946 r. w miastach mieszkało 34% ludności, w 1950: ok. 37%, w 1965: 50%, w 1983: 59,5% ludności Polski. Owo przesuwanie ludności ze wsi do miasta to nie tylko terytorialna zmiana miejsca zamieszkania, ale przeobrażenie zawodowo-klasowe. W mieście osiedlali się już nie chłopi, rolnicy używający na co dzień gwary, ale robotnicy i inteligencja pochodzenia chłopskiego mówiąca językiem literackim lub w najgorszym razie interdialektalną gwarą miejską¹².

4. W dużych ośrodkach miejskich, w związku z wyrównywaniem się statusu społecznego różnych środowisk, następował zanik dawnych gwar miejskich (np. warszawskiej), a w części także gwar zawodowych i środowiskowych. Z drugiej jednak strony nowe socjalne warianty języka również wpływały na rozwój potocznej polszczyzny ogólnej, wzbogacając ją szczególnie w jej warstwie frazeologicznej i leksykalnej. „Tak więc socjolekty, żywiąc się środkami językowymi wszystkich odmian polszczyzny, same dostarczają tworzywa tym odmianom. Tkwią zatem głęboko w polszczyźnie. Budują wspólny z jej odmianami symbiozę ograniczoną zasięgiem języka narodowego”¹³.

5. Tendencjom integracyjnym podlegały także ogólnopolskie style mówione, szczególnie styl potoczny i retoryczny, a w obrębie stylu potocznego – style socjalne, zawodowe, rodzinne itp. Tendencje te prowadziły niejednokrotnie do rezultatów niezgodnych z normą, które jednak szybko obejmowały swym występowaniem szereg stylów polszczyzny mówionej (szczególnie w zakresie fonetyki, prozodii, słownictwa i frazeologii); por. np. szerzenie się inicjalnego akcentu wyrazowego, niepoprawne akcentowanie wyrazów typu *matematyka*, wymowa typu *komputer*, nadużywanie form zdepluralizowanych (np. *połów ryby*, *uprawa ziemniaka*), zanik form wołacza rzeczowników na rzecz mianownika, szerzenie się genetycznie gwarowych konstrukcji z redundantną partykułą *że* (np. *żeśmy poszli*, *jażem to zrobił*), nadużywanie modnych wyrazów pochodzenia obcego (np. *aktualnie*, *eskalacja*, *retorsje*, *utilizacja*).

Nie ulega wątpliwości, że zarysowane procesy integracyjne znacznie poszerzyły liczbę osób zdolnych do posługiwania się polszczyzną ogólną, która pod koniec XX wieku osiągnęła wskaźnik 80% nosicieli języka polskiego¹⁴.

¹² W. Lubaś, *Spoleczne uwarunkowania rozwoju polszczyzny w czterdziestoleciu Polski Ludowej*, w: *Słowo piękne i prawdziwe. Materiały kongresowe*, red. S. Urbańczyk, Warszawa 1987, s. 54–55.

¹³ S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1994, s. 213; por. idem, *Funkcyjna klasyfikacja socjalnych wariantów języka*, „Język Polski” 1974, z. 1, s. 22–31.

¹⁴ Zob. W. Lubaś, *Kultura językowa Polaków...*, s. 12.

Zarazem jednak trzeba podkreślić, że demokratyzacja polszczyzny, związana bezpośrednio z procesami integracyjnymi, spowodowała pewne obniżenie się poziomu kultury języka.

Procesy integracyjne zachodziły również w obrębie pisanych stylów polszczyzny, chociaż w mniejszym nieco natężeniu. Przyjmując klasyfikację opracowaną przez Teresę Skubalankę¹⁵, należy w tym miejscu wymienić przede wszystkim styl naukowy, urzędowy i artystyczny. W przeciwieństwie do nieogólnopolskich stylów mówionych (dialekty ludowe, gwary miejskie i środowiskowe, regionalne odmiany potocznej polszczyzny, styl folkloru) oraz ogólnopolskich stylów mówionych (potoczny, retoryczny) wymienione ogólnopolskie style pisane charakteryzuje większy stopień normatywności, wyższy poziom poprawności składniowo-stylistycznej, liczniejszy i bardziej zróżnicowany repertuar konstrukcji morfologicznych, obfitsze słownictwo. Fakty te ograniczają stopień „otwartości” stylu naukowego i urzędowego, determinując ich hermetyczność wobec wpływów nieogólnopolskich stylów mówionych. Możliwe są tylko w gruncie rzeczy jedynie obustronne wymiany elementów ogólnopolskich stylów – mówionych i pisanych, co daje się zauważyć szczególnie w tekstach prasy codziennej¹⁶.

W takiej sytuacji głównym stylem polszczyzny pisanej, który *ex definitione* jest otwarty na procesy integracji językowej, jest styl artystyczny (styl literatury pięknej). Wynika to z istoty utworu literackiego i charakterystycznych cech jego tekstu oraz podstawowych wyznaczników stylu artystycznego takich, jak:

- 1) występowanie środków artystycznych i figur stylistycznych (metafora, epitet, personifikacja, anafora itp.);
- 2) oryginalność – pozostająca w ścisłym związku z indywidualnością autora tekstu i realizująca się m.in. w stosowaniu nowych językowych środków wyrazu;
- 3) sugestywność i konkretność obrazowania, mające na celu oddziaływanie na odbiorcę;
- 4) bogactwo oraz duże zróżnicowanie jakościowe słownictwa i frazeologii;
- 5) duże zróżnicowanie cech drugorzędnych, uzależnionych m.in. od tematyki utworu literackiego, jego przynależności do odpowiedniego rodzaju i gatunku literackiego, cech strukturalnych itp.;

¹⁵ T. Skubalanka, *Założenia analizy stylistycznej*, w: *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, red. H. Markiewicz, J. Sławiński, Kraków 1976, s. 261.

¹⁶ Zob. np. W. Pisarek, *Słownik języka niby-polskiego, czyli błędy językowe w prasie*, Wrocław 1978.

6) wprowadzanie różnych form stylizacji językowej¹⁷.

Prozatorski tekst artystyczny w drugiej połowie XX wieku nie pełnił już funkcji wzorca poprawnej polszczyzny pisanej. Było to wynikiem rozbitcia klasycznej konwencji stylu artystycznego, którą reprezentowały np. utwory literackie z drugiej połowy XIX wieku, czy też z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Stało się tak w wyniku przemian społecznych zachodzących po 1945 roku, narzucających literaturze pięknej i nową tematykę, i nowe rozwiązania formalne. Ukształtowanie się ludowego nurtu w prozie (i w poezji), szerokie wprowadzenie stylizacji gwarowej do tekstów utworów literackich było wynikiem określonych procesów społecznych – migracji ludnościowych, demokratyzacji języka, unifikacji obyczajowości. Czynniki sprawcze (socjalne, terytorialne, kulturowe), decydujące o tym, że reprezentanci nurtu ludowego obligatoryjnie i w dużym natężeniu stosowali różne formy stylizacji gwarowej, były w zasadzie tożsame z czynnikami decydującymi o procesach integracji językowej, zachodzącej w mówionych odmianach komunikacyjno-stylowych polszczyzny (omówionych wcześniej). Dlatego uzasadniony jest wniosek, że stylizacja gwarowa występująca w tekstach prozy artystycznej drugiej połowy XX wieku – a szczególnie w utworach nurtu ludowego – była i jest jedną z form integracji polszczyzny ogólnej i dialektów ludowych wówczas się dokonującej¹⁸.

Stanisław Dubisz

Linguistic Integration in History of Polish Language

Linguistic integration is a set of processes of regiolects, dialects, and slangs, into one language, under influence of social, economical, and political factors that lead to national unification. The process of integration occurs continuously and imperceptibly in the entire history of a language. In the history of Polish, language integration has three particularly important phases: Old-Polish period (10th to 15th centuries), the interwar period (1918–1939), and the second half of the 20th century (1960–1990). In the Middle Ages, integration was aimed at introducing Polish into written record and elevating it to the rank of an ethnic language. During the interwar period, the aim was to solidify the position of standard Polish among regional varieties and to

¹⁷ Literatura przedmiotu jest tu obszerna, zob. m.in. H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959; J. Sławiński, *Analiza, interpretacja i wartościowanie dzieła literackiego*, w: *Problemy metodologiczne...*, s. 100–130; A. Furdal, *Językoznawstwo otwarte*, Opole 1978; T. Skubalanka, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Wrocław 1984; A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000.

¹⁸ Szerzej na ten temat zob. S. Dubisz, *Stylizacja gwarowa w polskiej prozie trzydziestolecia powojennego (nurt ludowy w latach 1945–1975)*, Wrocław 1986.

strengthen its codification. In the second half of the 20th century, the aim was to popularize standard Polish in several variants.

KEYWORDS: linguistic integration, language history, literary language, standard Polish, language codification, language culture, artistic language.

prof. dr hab. Stanisław Dubisz – Instytut Polonistyki Stosowanej, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego; zainteresowania badawcze: rozwój historyczny języka polskiego (system i uwarunkowania kulturowe), stylistyczne zróżnicowanie polszczyzny, język artystyczny, retoryka, język polski poza granicami kraju etnicznego, kontakty językowo-kulturowe, współczesna polszczyzna ogólna (leksyka, komunikacja, dydaktyka), dialekty i gwary polskie, regiolekty, socjolekty.